

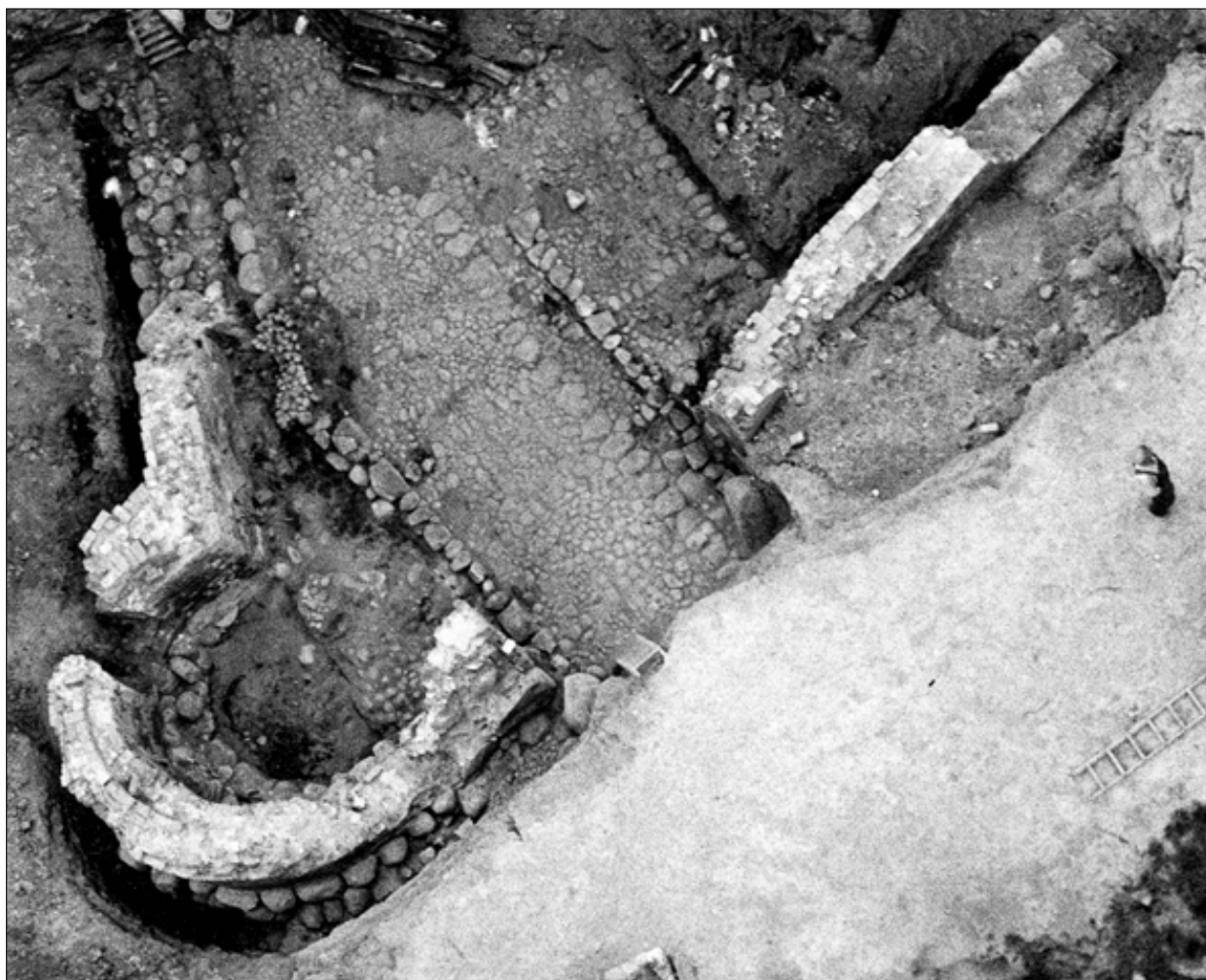
ARKEOLOGISK UTREDNING, STEG 1

Lena Bjuggner med bidrag av Björn Ahnlund och Patrik Hallberg

Norra bastionen och Norre Port

Arkeologisk utredning, steg 1 utförd 2016

Halmstad stad, Halmstad 5:1, RAÄ 33:1 och 44:1

Hallands Kulturhistoriska museum, Kulturmiljö Halland

Uppdragsverksamheten, Halmstad 2016.

Arkeologisk utredning 2016.

Framsidesbild: 1560-talets kanontorn med skottgluggar och en stenlagd gata. Observera att norr är nedåt i bilden (T009293). Foto: Björn Petersen. Hallands konstmuseum.

Layout: A. Andersson.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet.

Ärende nr ms2006/02316.

Inledning

Halmstads kommun, Samhällsbyggnadskontoret, arbetar med planering för omgestaltning av Norre Port och bastionen som är rester av Norra bastionen med högverket Norre Katt (fig 1). Området innehåller arkeologiska lämningar som Halmstad RAÅ 33:1 och 44:1, vilka säkert kan dateras till senmedeltid och nyare tid. Åtgärder med omgestaltning kan medföra att ingrepp i fornlämningen behöver göras, vilket innebär att länsstyrelsen är i behov av kunskapsunderlag inför kommande beslut och har därför beslutat att en arkeologisk arkiv- och byråinventering ska genomföras. Därtill är Halmstads kommun i behov av planeringsunderlag. En arkeologisk utredning, steg 1 har därför genomförts i februari 2016. Utredningen har utförts av personal vid Kulturmiljö Halland.

Fig. 1. Plan över Norra bastionen (röd linje) och anslutande Norre Port (rödmarkerad). Högverket är gråmarkerat. Skala 1:1000.

Syfte

Utredningens syfte är primärt att utreda fornlämningsområdet och så långt det är möjligt att beskriva detta. Arbetet ska söka bringa klarhet i befästningsverkets byggnadshistorik och olika delar som fortfarande ligger kvar, samt att urskilja gränssnittet mellan fornlämning och senare tiders (efter 1850) påbyggnader och ingrepp. En byggnadsantikvarisk bedömning ingår också.

Tidigare sammanställning

1988 yttrade sig Kulturmiljö Halland dåvarande Kulturminnesvårdenheten, Stiftelsen Halland läns museer till länsstyrelsen i Hallands län om området inför en planerad parkeringsanläggning i två plan i bastionen. Parkeringen skulle täcka behovet för den konsthallsbyggnad, som var tänkt att placeras ovanpå högverket Norre Katt (yttrande 1988-01-28, länsstyrelsens dnr 11.391-79-88). I yttrandet ingick en områdeshistorik, en bedömning av kvarvarande fornlämningar och en skiss över kända bevarade anläggningar höjdsatta i RH 70, i ungefärlig skala 1:600. Denna plan innehöll inte alla kända äldre schakt och observationer och givetvis inte den arkeologiska provundersökning som gjordes i maj 1990.

Historik.

Halmstad har, sedan flytten från det nuvarande Övraby cirka 1320, varit omgiven av en vallgrav och sannolikt en innanför liggande vall som fungerat som en stadsbefästning och markering av stadsområdet. Den har påträffats vid olika undersökningar i kvarteren Gråmunken, Karl XI och Stenvinkel. Under 1500-talets förra del började befästningen förstärkas och 1565 omtalas att en ny rundel uppförts. Denna rundel kan eventuellt vara det halvrunda kanontorn som påträffades 1970 inom utredningsområdet. Här frilades en port, sannolikt den som avses som Norra porten och som omnämndes 1563 samt en stenlagd gata (Nilsson 1968). Portens läge och gatans sträckning har sannolikt rötter i medeltiden.

Under åren 1598-1605 uppfördes en ny halvcirkulär befästningsring kring Halmstad, med höga jordvallar som begränsades av stenmurar, fyra portar, bastioner med kasematter som inrymde kanoner och i norr och nordväst höga jordverk ”katter” för långskjutande artilleri (fig. 2). Utanför grävdes en bred vallgrav som under fästningstiden fördjupades med en blindgrav. Åtminstone den norra porten kom att placeras en bit från den äldre tegelporten och det norra högverket kom att innesluta den senare. Efter 1600-talets mitt då Halland blev svenskt kom befästningen successivt att förlora sin roll och raserades delvis med början 1735.

Vallen och högverket blev platser för tobaksplantering och potatisåkrar under den resterande delen av 1700-tal och förra delen av 1800-talet (Ericson 2007). Under 1800-talets

Fig 2. Plan över Halmstad. Den rödmarkerade begränsningen anger bastionens utbredning. Observera att norr är till höger i bilden. Originallet finns i Krigsarkivet. Ritningen/planen är daterad 1695 och ingår i samlingen Stads- och fästningsplaner, Sverige, Halmstad nr 1 b.

mitt anlades en park och en restaurang byggdes 1865 uppe på högverket. Byggnaden ersattes av en ny och revs på 1960-talet och därefter omdanades området efter ritningar av arkitekt Holger Blom. För att understryka områdets karaktär av befästningsverk uppfördes under 1970-talet en konstruktion, i mörkt trä och betong, på samma plats. I samband med en restaurering av Norre Port under samma period byggdes bl.a. vallar på ömse sidor om denna.

Metod.

Underlagsmaterialet har bestått av grävningsrapporter, enstaka ritningar från förra delen av 1900-talet i Kulturmiljö Hallands arkiv och fotografier i Hallands Konstmuseums arkiv. Dessa har sedan genom digitalisering sammanställts till dels en höjdsatt plan och till dels en 3D visualisering. Den senare har gjorts för att lättare förstå hur de olika anläggningarnas läge förhåller sig i det aktuella området. Den synliga krutkällaren tak har mätts in med GPS. Höjderna i materialet har översatts till nuvarande höjdsystem RH 2000 och shaper är digitaliserade i Sweref 99 TM. En reservation bör göras för att de före 1990 inmätta anläggningarna kan ha ett något osäkert läge.

Kvarvarande kända anläggningar och lager

Hela Norre Katts park inklusive det aktuella området är två fornlämningsgrupper som går in i varandra, Halmstad 33:1 som omfattar högverk, bastion och utanför liggande vallgrav och Halmstad 44:1 som är stadslager med lämningar från medeltiden och 1500-1600-talen. I anslutning till vallen ligger Norre Port (Halmstad 11:1).

Bastionen och högverkets jordmassor innehåller ett antal bevarade konstruktioner som delvis har blottlagts och listas nedan (se bilaga 1–6).

1. Kanontorn med skottgluggar, en stenlagd gata och en portbyggnad i korsvirke som grävdes fram 1970. Ett mindre schakt togs upp i gatan och under denna fanns ett sättsandslager, kulturlager och en stenläggning, sannolikt en äldre gata. Efter undersökningen höljdes lämningarna med jord och är därmed bevarade.
2. Stödmurar i norr och väster till högverket framtogs 1971, 1973 och 1990. Alla höljdes med jord och är därmed bevarade.
3. Kasematt i västra delen av bastionen och som delvis frilagts vid fyra olika tillfällen (1923, 1932, 1973 och 1990). Väster om kasematten finns det rester av en stenläggning. Delvis? bevarade. Ritningen visar de delar som blivit framgrävda.
4. Krutkällare som bör ha tillkommit under 1640-talet efter att man satte igen kanonportarna på kasematterna. Översta delen synlig. Gången in till krutkällaren har ett äldre utseende men kan vara yngre. Bevarad.
5. Stenbär, som håller kvar vattnet i vallgraven. Efter undersökning 1971 höljdes lämningen med jord och är därmed bevarad.
6. Tolkad gatunivå, i form av en stenläggning, framgrävd i ett sökschakt 1973. Möjligen delvis bevarad.
7. Sökschakt med kulturlager i form av konstruktionslager till högverket dokumenterades 1970. Delvis bevarade.

Ej kända men förmodade lämningar.

Då ingreppen i bastionen under modern tid varit begränsade kan andra konstruktioner vara bevarade. Sannolikt finns det ytterligare *en kasematt* i bastionens sydöstra del (8). Den bör ligga kvar med skottportarna riktade mot söder och kan vara tämligen intakt. Observera att placeringen av kasematten på ritningarna och 3D-visualiseringarna (bilaga 1–6) visar att det finns en arkeologisk lämning i området, men inte dess exakta läge. Även fler lämningar efter 1560-talsbefästningen bör vara bevarade på en nivå kring +4–6 m ö.h. Under dessa lämningar finns med all sannolikhet rester av stadens äldsta befästning (1300-tal) och medeltida kulturlager.

Sammanfattning

I den norra bastionen finns medeltida och nyare tids konstruktioner och lager bevarade inuti högverket och bastionen. I högverket finns en enda känd och idag, delvis synlig krutkällare som ingått som en del i den yngsta befästningsringen kring Halmstad. Under högverkets nuvarande markyta (kring 11,5 m ö.h.) finns antagligen områden av konstruktionslager till högverket bevarade. Omfattningen av fundamenteringen för 1970-talets byggnation är sannolikt begränsad och har berört de äldre lagren som legat närmast området kring de vertikala betongmurarna. Ner till nivån kring + 8,3 m ö.h. och nedåt finns inga *kända* befästningskonstruktioner men under denna nivå är stödmurar för högverket, kasematter samt äldre konstruktioner och lager bevarade, men med oklar utbredning.

Området närmast Norre Port (10-12 meter) bör, då en ingång till parken har funnits här, inte innehålla några bevarade lämningar över den då aktuella markytan, vars nivå dock inte är känd.

Byggnadsantikvarisk bedömning

Norre Port och Norra bastionen med högverket Norre Katt är som helhet en omistlig miljö såväl byggnadshistoriskt som ur stadsbildssynpunkt. Det är det tydligaste uttrycket för den befästa danska staden som staden äger och har därmed även ett mycket högt pedagogiskt värde.

Den aktuella anläggningen har genomgått flera faser och förändringar genom åren. Nuvarande utseende fick den på 1970-talet då vallarna, liksom Norre Ports tak, rekonstruerades samtidigt som högverket omgestaltades med en ny betongkonstruktion och olika trappor mm. Fortfarande finns dock äldre delar bevarade inne i befästningsvallen.

Även om vallarna intill Norre Port till stora delar är rekonstruerade är vår bedömning att deras yttre form bör bevaras. Ur byggnadsantikvarisk synpunkt skulle vissa ingrepp, såsom en genomgång, kunna vara möjliga, förutsatt utformningen är rätt anpassad och helhetsintrycket bibehålls. 1970-talspåbyggnaden på högverket har trots dess uppenbara brister en delvis intressant tidstypisk prägel. I förhållande till det kulturhistoriska värdet som helhet är denna del dock av underordnad betydelse.

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 431-7269-15

Eget dnr: 2015-436

Uppdragsgivare: Halmstads kommun, Samhällsbyggnadskontoret

Utförandetid: februari 2016

Personal: Björn Ahnlund, Lena Bjugger, Patrik Hallberg (digital bearbetning)

Höjdsystem: RH 2000

Koordinatsystem: SWEREF 99 TM

Referenser

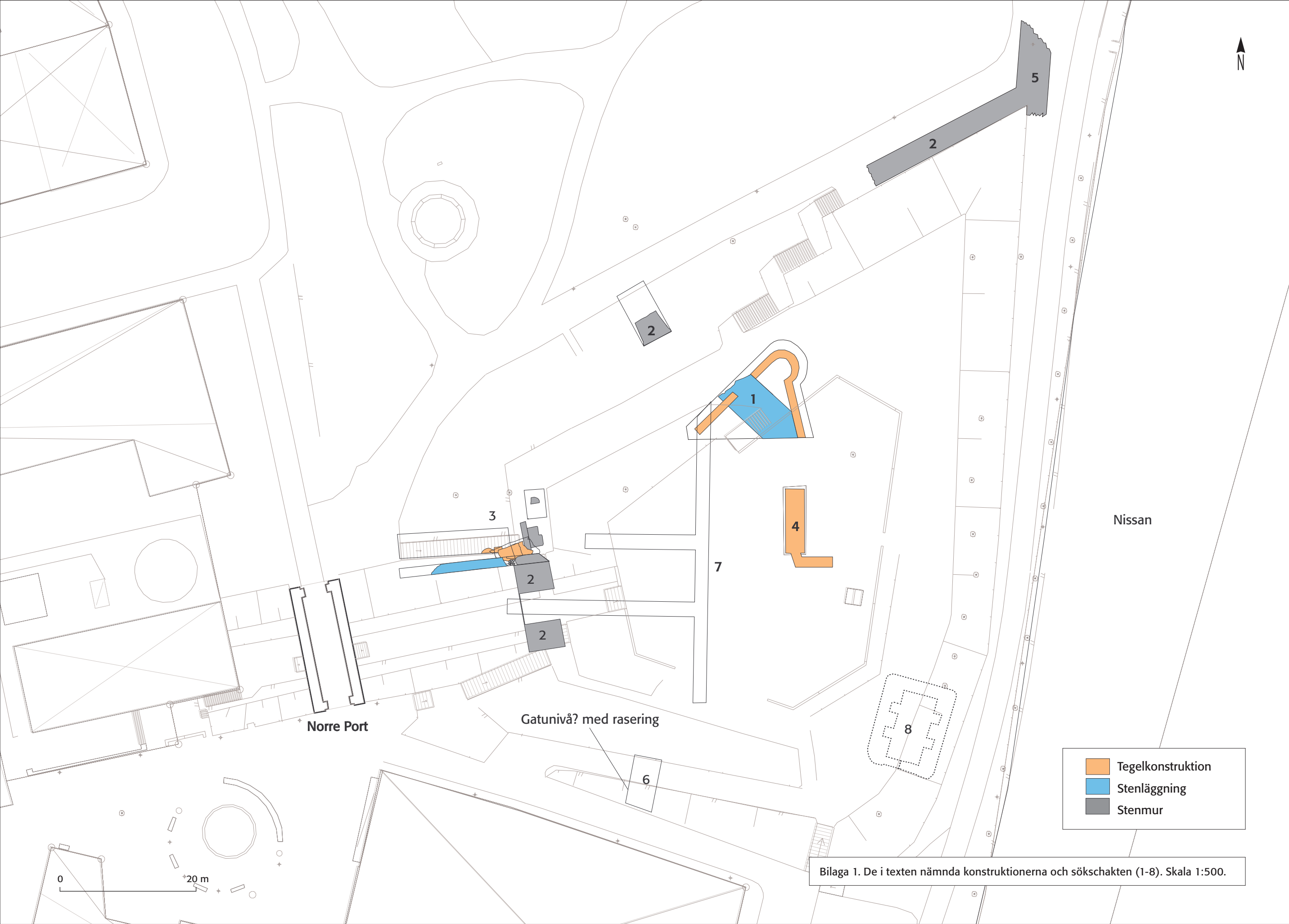
Litteratur och rapporter

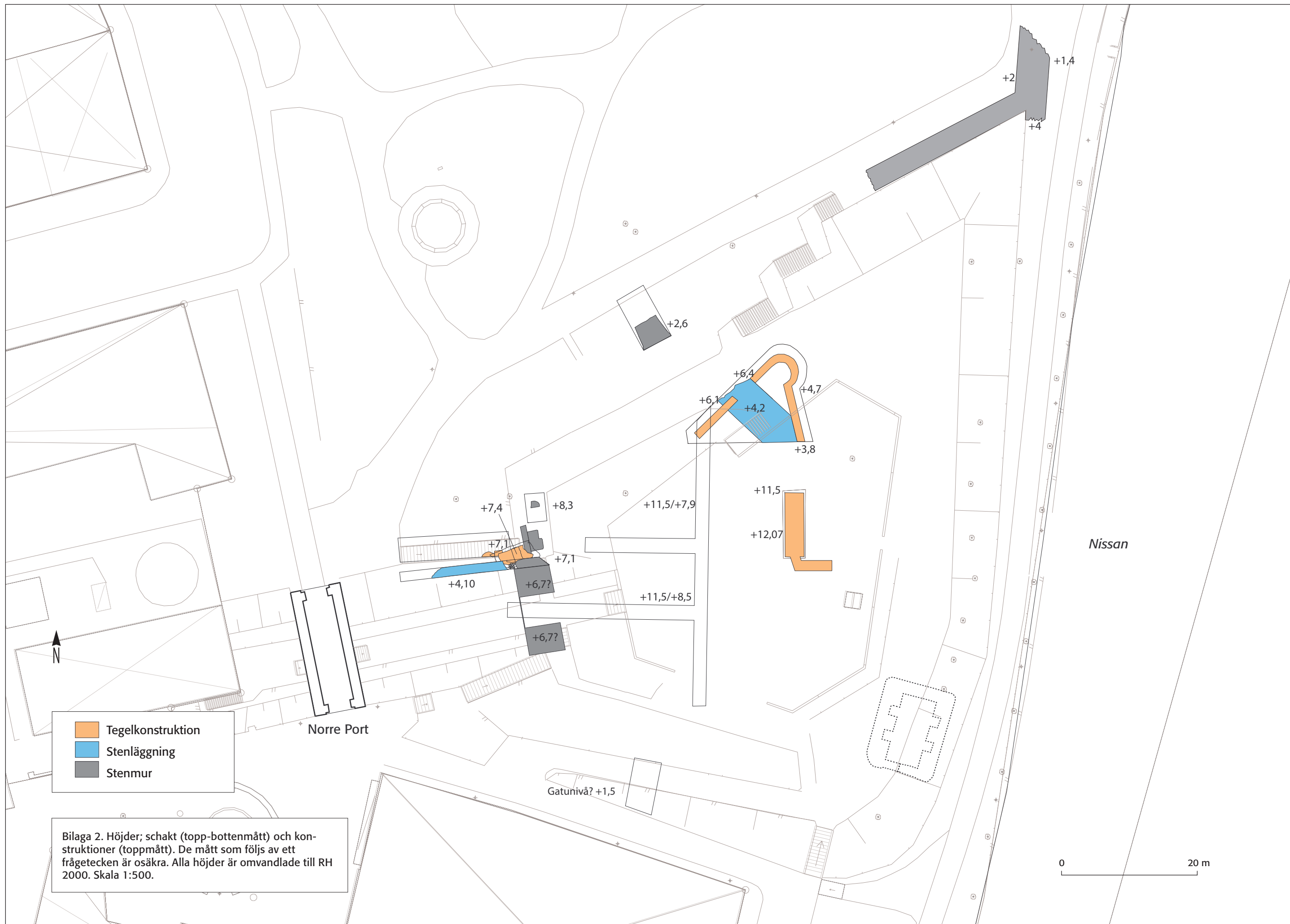
- Ericson, J. 2007. *Halmstads Tivoli. En av södra Sveriges vackraste förlustelseplatser*. Examensarbete 2007:4. LTJ-fakulteten, Alnarp.
- Nilsson, S. A. 1968. *Halmstads historia. Del. Den danska tiden*. Halmstad.
- Nilsson Schönborg, G & Rosén, C. 1993. *Halmstad, Halmstad 5;1, Norre Katt*. Arkeologisk förundersökning 1990. Hallands läns museer, Uppdragsverksamheten. Arkivrapport.
- Petersen, B. 1971. *Halmstad, Övre Norre Katts park. Befästningsanläggning och gata*. Arkeologisk undersökning 1970. Hallands museum. Arkivrapport.
- Petersen, B. 1971. *Halmstad, Norre Katts park. Stödmur och stenbär*. Arkeologisk undersökning 1971. Hallands museum. Arkivrapport.
- Tegnastam, Å. 1973. *Halmstad, Norre Port. Stödmur och stenläggning*. Arkeologisk undersökning 1973. Hallands museum. Arkivrapport

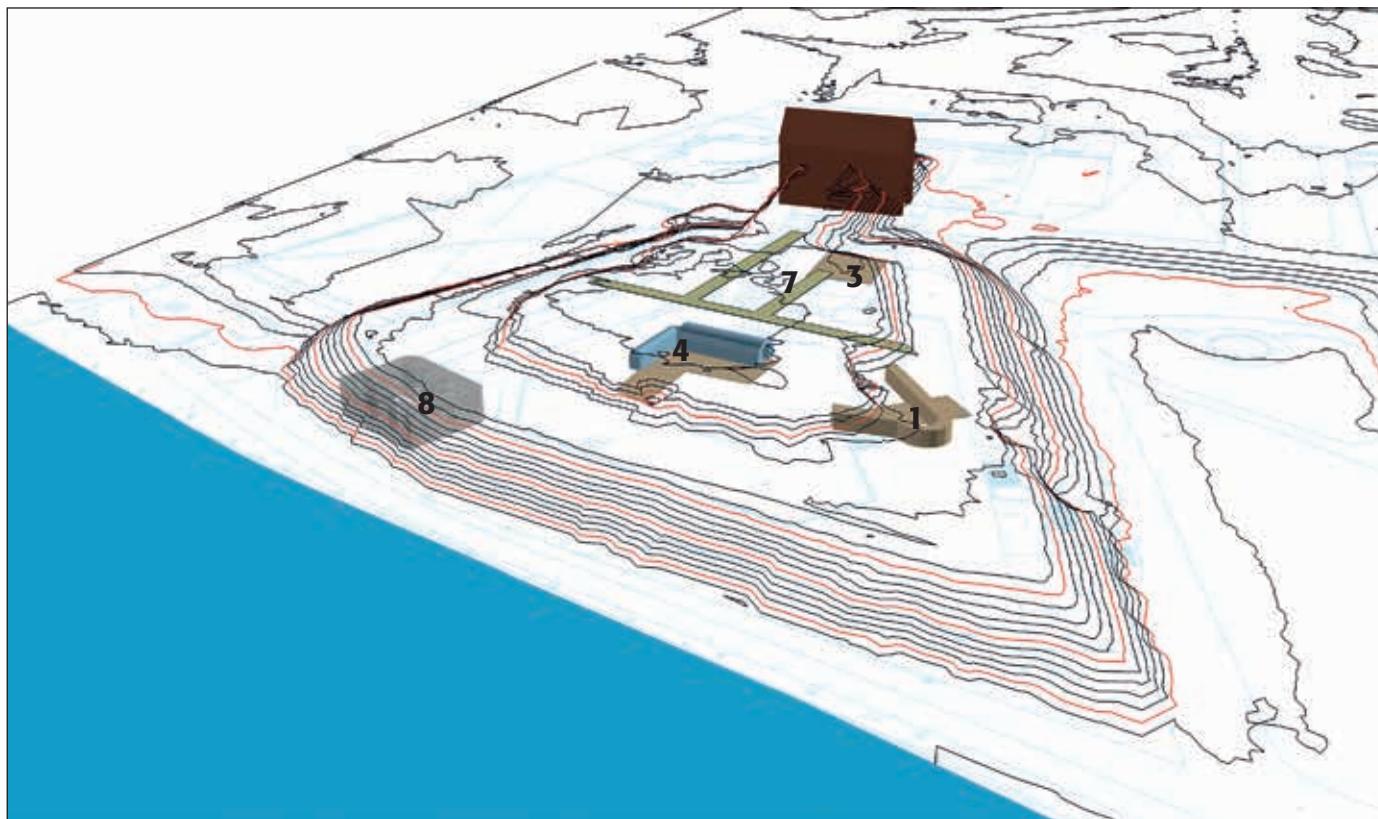
Ritningar i Kulturmiljö Hallands arkiv

Inmätningar av murrester å Övre Tivoli 1923	HMA 2046
Rest av befästningsverk å Norre Katt 1932	HMA 1301-1302
Kasematt i Norre Katt 1941	HMA 1322

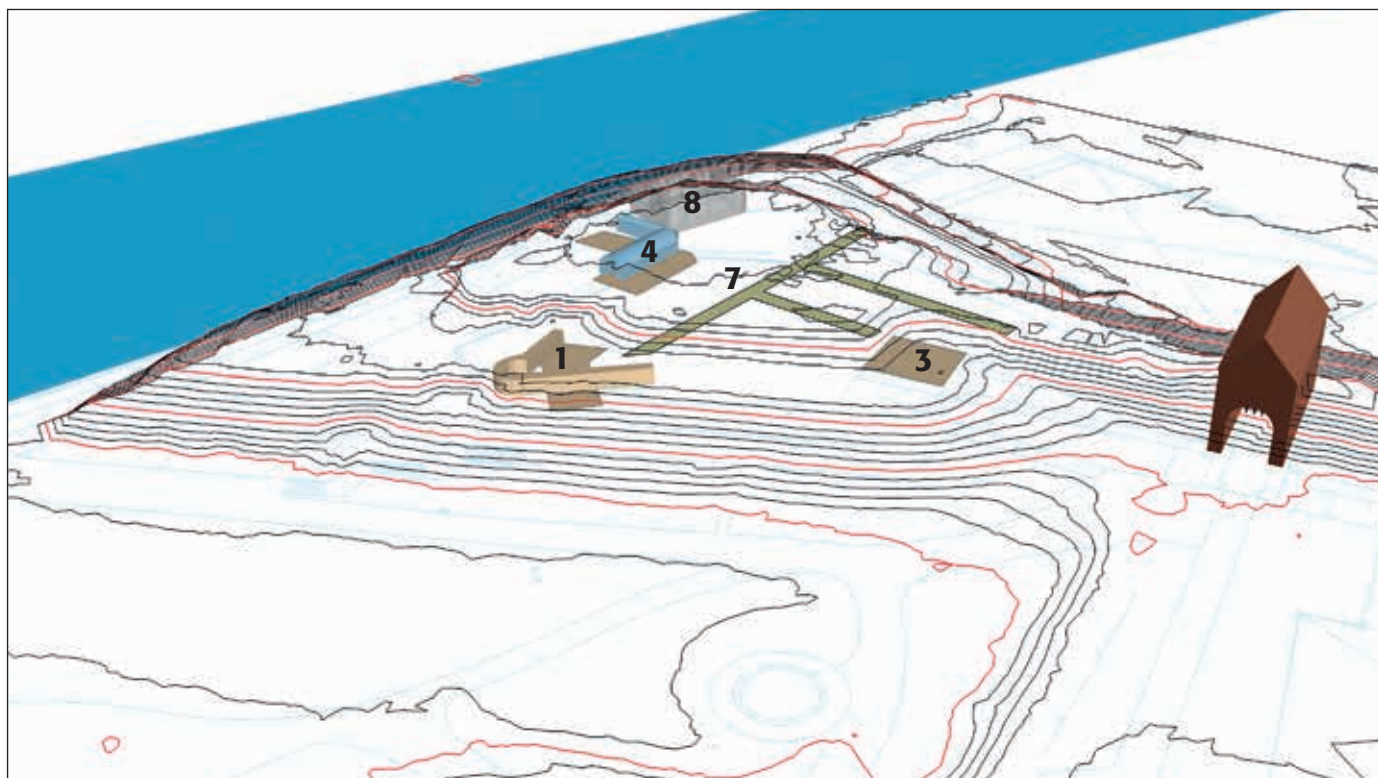
BILAGOR

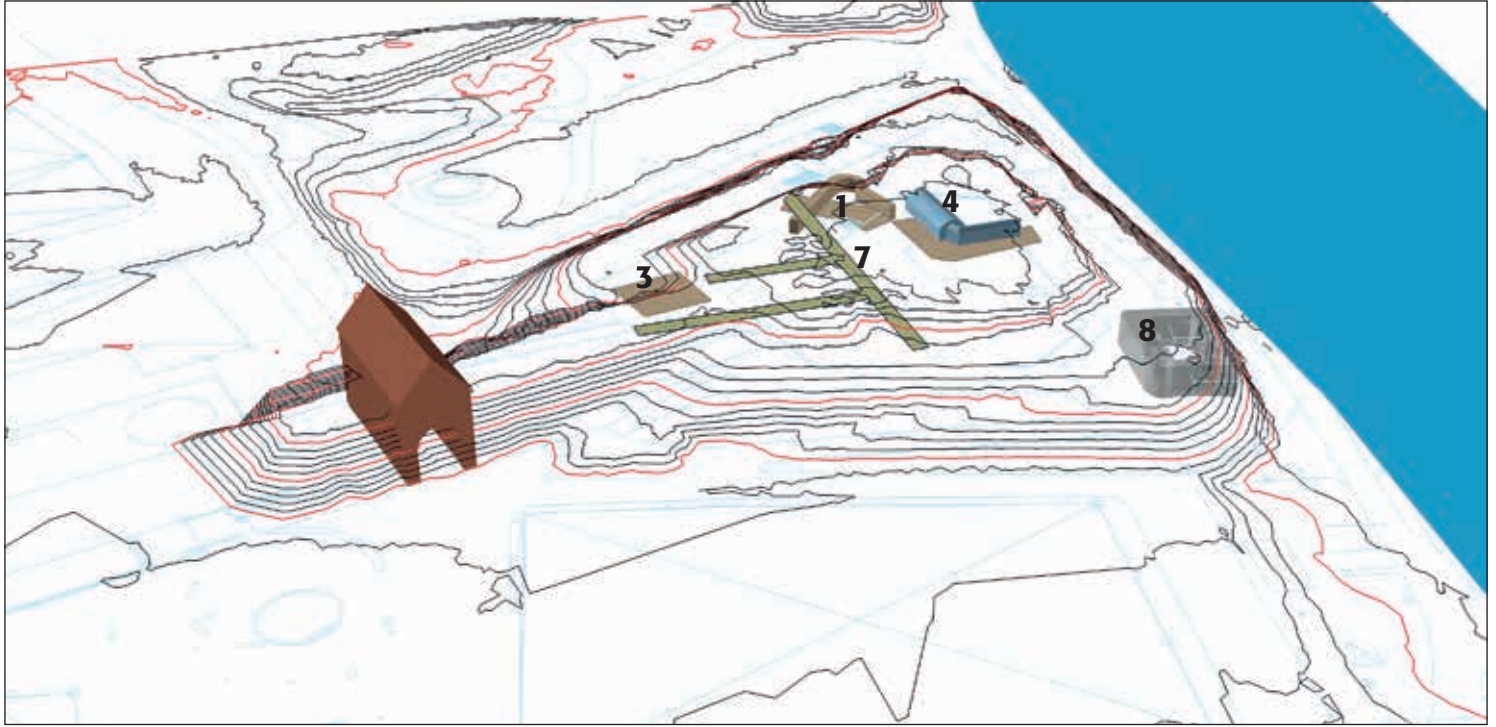

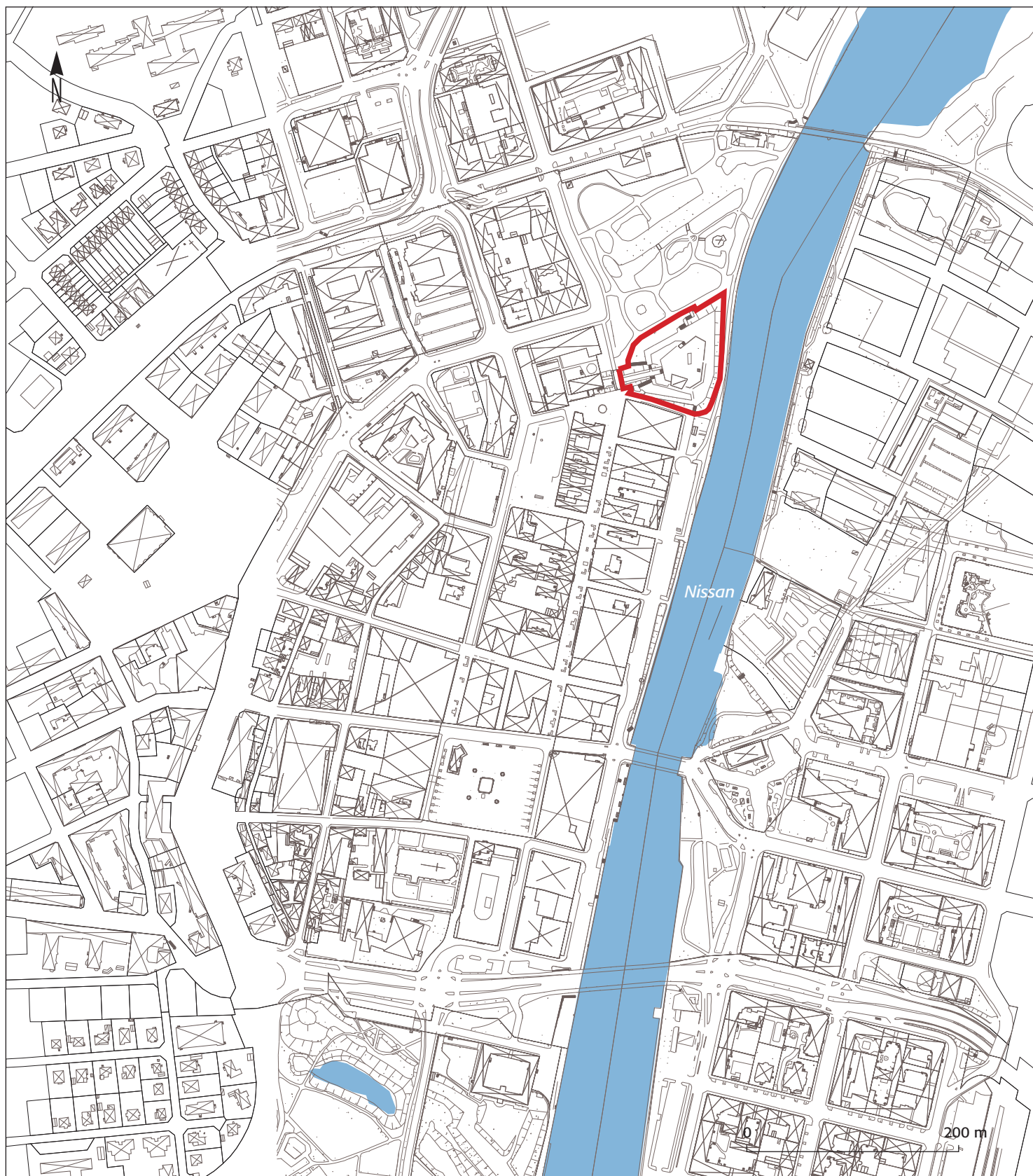
Bilaga 3. 3D-visualisering av de i texten nämnda arkeologiska lämningarna 1, 3, 4 och 8 samt schaktet 7 inlagda i Norra bastionen med högverket. Modellen är baserad på laserdata. Sedd mot sydväst.

Bilaga 4. 3D-visualisering av de i texten nämnda arkeologiska lämningarna 1, 3, 4 och 8 samt schaktet 7 inlagda i Norra bastionen med högverket. Modellen är baserad på laserdata. Sedd mot syd.

Bilaga 5. 3D-visualisering av de i texten nämnda arkeologiska lämningarna 1, 3, 4 och 8 samt schaktet 7 inlagda i Norra bastionen med högverket. Modellen är baserad på laserdata. Sedd mot nordost.

Bilaga 6. Norra bastionens läge i Halmstad. Skala 1:5000.

KULTURMILJÖ
HALLAND

Postadress: Bastionsgatan 3 | 302 43 Halmstad | Tel: 035-19 26 00
E-post: kansli@kulturmiljohalland.se | Hemsida: www.kulturmiljohalland.se